



Biz'e ne Rumlardan ?

Samim Akgönül

► To cite this version:

Samim Akgönül. Biz'e ne Rumlardan ?. lay Romain Örs. İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası, İletisim, 2019. hal-03013435

HAL Id: hal-03013435

<https://hal.science/hal-03013435>

Submitted on 18 Nov 2020

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

“Biz”e ne Rumlardan?

Samim Akgönül

Elinizde tuttuğunuz bu kitap 31 Mart-1 Nisan 2014 tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde düzenlenen bir sempozyumun bildirilerinden oluşuyor. 2014 senesi İstanbul Rumlarının 1964 yılında Kıbrıs meselesi bahane edilerek Türkiye’den kovulmasının 50. Yıl dönümüydü ve söz konusu sempozyum Türkiye’nin toplumsal fakirleşmesinin önemli halkalarından birini (ne ilki ne de sonuncusu) teşkil eden bu olayı irdelemeyi amaçlıyordu. Bu sempozyumu ve toplantıya eşlik eden Babil Derneği’nin düzenlediği “20 Dolar 20 kilo” sergisini duyurmaya başladığımızda iki ayrı kişiden zıt sebeplerle aynı tepkiyi almıştım. “Neden Rumlarla ilgileniyorsunuz? İlgilenecek başkası yok mu?” İkisine de aynı cevabı verdiğimi hatırlıyorum “Tam da ilgilenecek biri sürü grup, kişi olduğu için Rumlarla ilgileniyoruz”. O dönem, Fransa’da Ermeni soykırımının inkârının cezalandırılması tartışması yapılıyordu. Türkiye’de hükümet aba altından sopa göstermek için her an Türkiye’deki Ermenistanlı Ermenilerin sürülebileceğini ısrarla en yetkili ağızlardan açıklıyordu. Yani diyorlardı, gerekirse konuyla alakaları olmayanları gene cezalandırırız.

Ermenilerle, Kürtlerle, Süryanilerle, Türklerle, Yahudilerle ve daha da önemlisi işçilerle, işsizlerle, kadınlarla, eşcinsellerle, çocuklarla... ilgilendiğimiz için Rumlarla ilgileniyoruz. Bugün de dün gibi ve evvelsi gün gibi basın kampanyaları aracılığı ile toplumun çeperlerine zorla itilen, birey olmaları yasaklanan, sürgüne zorlanan insanlarla ilgilendiğimiz için. 1964’te ne bu toplantıyı düzenleyebilirdik ne de bu kitabı yayımlayabilirdik. Ancak elli sene sürdü. Umarım 50 sene sonra bugün sürülenlerle, “Biz”in dışına itilenlerle ilgilenmek vatan hainliği suçlamasıyla karşılaşmaz. Bir grup üzerinde düşünebilmek ve tarihini araştırabilmek için söz konusu grubun toplum tarafından tekrar “meşru insan” kategorisine alınması gerekir, zira Erik Erikson’un da belirttiği gibi düşman grup insanlığın dışına itilir. *Pseudospeciation* olarak adlandırılan bu süreçte gruba ait bireyler insanlıklarını gasp etmiş kişilerdir.¹ Ne oldu da Rumlarla “ilgilenebildik”? Ve neden 1964 önemli bir momentum?

Neden Rumlar?

1990’lardan beri, İstanbul entelijansiya Kürt başkalığını keşfedip İstanbul’un hayallerde kalmış kozmopolitliğini özlemeye başladığında yeni bir literatürle karşılaştık. Gökkuşağının kaybolan renkleri, Beyoğlu’na kravatsız girilmezdi mottolarıyla özetlenebilecek bu yukarıdan bakan, acıyan nostaljik edebiyat hayırlara vesile oldu. Aşağı yukarı 30 senedir Türkiye’nin yerel kadim halklarının nasıl yok edildiği, ve “mermer” olduğu haykırılan Türkiye toplumunun hangi aşamalardan geçerek bu duruma ulaştığı konusu bilimsel araştırmalara konu ve sanatsal etkinliklere esin kaynağı haline geldi. Bugünün artık dünün ötekileriyle “bir dereceye kadar” ilgilenebilmek mümkün. Sadece bir dereceye kadar. Toplumun tarihindeki dönüm noktaları, kırılma noktaları teker teker yeniden hafızamıza işlenmekte. 2005, 6-7 Eylül 1955 gecesi ülkedeki Müslüman olmayan imparatorluk bekasına nefret kusulmasının 50. yıldönümüydü. Kitaplar yazıldı, sergiler açıldı. 2013, 1923 zorunlu nüfus mübadelesi ile Anadolu Rumlarının evlerinden, anne babalarının mezarlarından, tarlalarından sökülüp atılmasının 90. yıl dönümü idi. Onlarca toplantı konferans düzenlendi. Kitapları yayımlandı. 2015, malum, 1915’te Anadolu Ermenilerinin yok edildiği sembolik tarihin 100. yıl dönümüydü. Türkiye’de hafızalarda yer alacak etkinlikler düzenlenemedi belki ama farkındalık artık doruğa ulaştı. Bütün bu tarihler arasında unutulmuş bir tarih vardı:

¹ Wallerstein Robert S., Goldberger Leo, (der.) *Ideas and Identities: The Life and Work of Erik Erikson*, Bloomington: IUP, 1998, s. 22 *et passim*.

1964. Rıdvan Akar ve Hülya Demir'in kitaplarına verdiği güzel (ama fazla iyimser) isimle² İstanbul'un son sürgünlerinin hafızasına kazınmış³ ancak Türkiye'de kamuoyunun hastalıklı bir beynin travmalarını belleğinin derinliklerine gömmesi gibi unuttuğu, unutturulduğu bir tarih.

Biraz filmi geriye saralım. Kimdir bu insanlar? Neden kovulmuşlardır? Ve sürgünleri neden geri dönüşü imkânsız bir şekilde İstanbul'da Rum varlığının sonunu getirmiştir? Artık bilindiği gibi Ocak 1923'te, herkesin dilinden düşürmediği ancak kimsenin açıp okumadığı Lozan Antlaşması'ndan altı ay önce, Türkiye ve Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalanır. Bu sözleşmeye göre Yunanistan ordusuyla Anadolu'yu terk eden yüz binlerce Rum'un geri dönmesi kesinlikle engellenmiş, bunlara özellikle iç Anadolu Ortodokslarının eklenmesiyle yaklaşık bir buçuk milyon Rumistan'dan ve adalardan gelen beş yüz bin kadar Müslümanla yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Mübadeleinin iki istisnası vardır: Artık yerel bir kiliseye dönüşen Patrikhane ye⁴ bir cemaat oluşturmak için şehre 1918'den önce yerleşmiş İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları. Böylece 1923 sonrasında da İstanbul'da hatırı sayılır (yaklaşık 150.000 kişi) bir Rum Ortodoks azınlığı Türkiye vatandaşı olarak kalabilmiştir. Bu grubun içinde 12.000 kadar İstanbul Rum'u Yunanistan vatandaşı olarak kalmak kaydıyla şehirlerinde yaşayabileceklerdir. Bu tarihten itibaren on yıllar boyunca Türkiye uyruklu ve Yunanistan uyruklu İstanbul Rumları (ve elbette diğer bütün İstanbullular) beraber yaşamışlar, aynı evleri aynı mahalleleri paylaşmışlar, ortaklıklar kurmuşlar, evlenmişler çocuklara karılmışlardır. Ta ki "Kıbrıs" meselesi hayatlarına girene kadar.

Kendilerinden binlerce kilometre uzakta cereyan eden bu meselenin İstanbul Rumlarının günlük hayatlarını altüst etmesi yukarıda da belirtildiği gibi 1955'te olur. Bu tarihte Demokrat Parti iktidarı ve dönemin "derin devleti" dünya kamuoyuna Türklerin Kıbrıs konusunda ilgisiz olmadığını ispatlamak için aylarca süren, nefret söylemi ve iç düşman yaratma tekniklerinin kullanıldığı bir basın kampanyasından sonra Taksim'de bir nümayiş düzenlemiş, 1950'lerin başından beri İstanbul'un çeperlerine yerleşen iç göç kurbanlarını Beyoğlu, Tünel, Şişli ve Adalar gibi semtlerde Rumların üstüne saldırtmıştır. Binlerce dükkân ve evin yağmalandığı, cinayet ve tecavüzlerin gerçekleştirildiği, kiliselerin yakıldığı 6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul Rumlarının ilk travmasıdır. Ancak sanıldığı gibi aksine bu geceden sonra Yunanistan'a büyük bir göç başlamamıştır. Patrik Athenagoras ve azınlığın ileri gelenleri, korkan Rumları şehirlerinde kalmaya ikna edebilmişlerdir.⁵ Ancak bu olay daha sonra Rumların ülkelerini terk etmelerinde önemli bir itici faktör olarak kalacaktır.

Kıbrıs meselesi, 1960'da adada bir devletin kurulmasıyla kısmen de olsa durulur. Ancak bu devletin anayasası ilk Cumhurbaşkanı Makarios tarafından devletin işlemesine engel olarak görülmektedir. Makarios'a göre bu blokajı kaldırmanın tek yolu Anayasa'da yapılacak 13 değişiklikle rejimin sadeleştirilmesi, adada yaşayan Türklere bir nevi "azınlık" statüsü verilmesidir. Kendi azınlıklarına nasıl muamele ettiğini bilen Ankara bu değişiklik

² Demir Hülya, Akar Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

³ Bu konuda editörümüz İlay Örs'ün antropoloji çalışmasına bakılabilir: Romain Örs İlay, *Diaspora of the City: Stories of Cosmopolitanism from Istanbul and Athens*. New York ve Londra: Palgrave Macmillan, 2018.

⁴ Ekümenik Patrikhane'nin tarihsel ve güncel incelemesi için bkz. Aktar Cengiz (der.) *Tarihi, Siyasi ve Hukuki açıdan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

⁵ Güven Dilek, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 58-68.

denemesini kabul edilemez bulur ve adayı askerî bir müdahale ile tehdit eder. Bu arada İstanbul basını olağan şüpheli İstanbul Rumlarını hedef göstermeye başlamış, “düşman yaratma” teknikleri tekrar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye’nin müdahale isteği Küba Krizi ve Kennedy suikastının şokunu atlatamamış ABD tarafından sert bir şekilde dizginlenir. Meşhur Johnson mektubu ile Türkiye herhangi bir Sovyet saldırısına karşı yalnız bırakılmakla tehdit edilir ve İsmet İnönü büyük bir gurur kırıklığı içinde tehditlerini yutmak zorunda kalır. Böyle gergin bir ortamda, her zaman olduğu gibi aylardır yaratılan öfke ve heyecanı süratle başka bir hedefe yönlendirmek şarttır. Ve elbette ideal kolay lokma hükümetin elinin altındaki İstanbul Rum azınlığı olur. Makarios’a destek vermekle suçlanan Yunanistan’ı zor durumda bırakmak ve bilenen milliyetçi tepkiyi kullanmak için Türkiye tek taraflı olarak 1930 Ankara Antlaşması’nı feshettiğini açıklar. Böylece İstanbul Rumlarının şaşkınlık ve panik içinde damdan düşer gibi öğrendikleri 12 Mart kararı gelir: Yunanistan uyruklu İstanbul Rumlar 12 saat içinde sınırdışı edilecektir. Yanlarına 20 dolar ve 20 kilo eşya alarak. Sınırdışı edilen 12.000 Rum’u elbette aileleri de takip eder ve birkaç ay içinde 40.000’i aşkın İstanbul Rum’u şehirlerini, evlerini, işlerini, okullarını, sevdiklerini geri dönmek üzere terk etmiş oldular.

Tarih dünün bugünüdür

Bütün toplumsal kategoriler bir inşa sürecinin sonucunda doğar. Diğer bir deyişle “doğada” toplumsal kategoriler yoktur. Ve bu hiçbir zaman bitmeyen inşa sürecinin iki yönlü söylemi olur: İçeriye doğru söylem, yani “biz”in kim olduğumuzun tarifi ve dışarıya doğru söylem: Bizim kim olduğumuzun tarifi ancak başkalarına kıyasla yapılabilir, dolayısıyla başkası olmadan “biz” mümkün olamaz. Bu ayna ihtiyacı elbette toplumsal sınıflar için de geçerlidir dinsel gruplar için de cinsel kategoriler için de geçerlidir etnik gruplar için de. Dolayısıyla toplumsal kategorilerin en yenisi ve en keskin olan ulus için bu kural hayli hayli geçerlidir. Kısaca söylemek gerekirse ulus, düşman bir ulussuz var olamaz. Ona bakarak kendimizi tarif edeceğimiz düşman, ulusun *sine qua non* koşuludur.

Uluslar nesnel kriterler üzerine inşa edilmezler, öznel kriterleri yaratan söylemler üzerine inşa edilirler ve bu söylemleri geliştiren iki tip güç olabilir. Bunlardan birincisi Barth’ın “sosyal (kimliksel) girişimciler” olarak adlandırdığı hikâyeyi oluşturan bireyler topluluğu.⁶ Liderler, siyasal hareketlerin iç söylemleri, elbette dinsel dogmalar bize bizim “kim” olduğumuzu anlatırlar ve kriz zamanlarında inandırırılar da.

Ancak bu söylemi en sistematik bir biçimde geliştiren ve daha da önemlisi kemikleştiren devlet denen kurumdur. Devletler Althusser’in kavramsallaştırdığı ideolojik aygıtları sayesinde bizlik aşırı ve hatta bizliği kutsallaştırırlar.⁷ Bu aygıtlar yargı, basın, siyasal söylem, yasalar, ordu vb devlet kurallarını izleyen organlardır. Söylemeye bile gerek yok, bu aygıtın en güçlü organı “millî eğitim”. Millî eğitim kelimeleri normalleştirir, içselleştirir, düşmanı tarif eder ve dolayısıyla bizi yaratıp yüceltir.⁸ Genelde Türkiye’de sıkıcı

⁶ Elbette bu girişimci kavramına Frederik Barth’ın en ünlü kısa çalışması referans verilebilir, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget, 1969. Ancak yazar bu kavramı ilk Norveç için geliştirmiştir: *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*, Bergen: Universitetsforlaget, 1963.

⁷ Althusser’e göre devlet iki çeşit “aygıt” ile toplumu zapturapt altında tutar: “Baskı aygıtı” (polis, ordu, mahkemeler, hapishaneler, vs) ve “ideolojik aygıt” (okul, medya, aile, din, vs.). Althusser Louis, “Idéologie et appareil idéologique d’État”, *La Pensée*, sayı 151, Haziran 1970.

⁸ Tarih kitaplarında “öteki” imajının arayışı son yıllarda çok moda. Ben de bir zamanlar bu modaya uymuştum. Akgönül Samim, “Qui est un Grec pour un Turc?”, *Asien Afrika Lateinamerika*, sayı 29, 2001, s. 31-45. Bu konuda İlhan Tekeli’nin çalışması bir giriş olarak kullanılabilir: Tekeli İlhan, “Tarih Yazıcılığı ve öteki

bir ders olan tarihin biraz renklendiği ve bilinçaltına işlediği tek konu satır aralarındaki nefret söylemidir herhalde.⁹ “Rum” da ötekilik ve bizdenlik arasında gidip gelen tuhaf bir kavram.

Rumların 1964’te rahatlıkla sürülebilmelerinin nedenlerini anlamaya çalışırken işte bu yapısal boyutu da unutmamak gerek. Rum’un kovulması ve buna ses çıkar(a)mama iki anlama geliyor. Bir yandan “Rum” öteki olarak “biz”in ön şartı, dolayısıyla Rum’a yapılan doğası itibarıyla bize yapılmamıştır. Ve Türkiye toplumunda her zaman, dün de bugün de bize yapılmayan her türlü kötülük mübahtır, bizi korumanın tek yolu olarak görülür, susulur ve hatta canhıraş desteklenir. Ama diğer yandan da Rum, buraların “biz”im olmadığını her gün, günlük yaşamda gözümüze sokan canlı şahit. Yokluğu tarihle, yerimizde olmadıklığımızla yüzleşmek zorunda kalmayı ortadan kaldırır. Dolayısıyla, gitmeleri ferahlatıcıdır. Fakat burada bir paradoks var. Bir yandan 1964’ten itibaren Rum yokluğu rahatlatıcıdır, diğer yandan da aynı yokluk bizim tanımını zora sokar. O yüzden de sürekli başka başkalıklar üretilmelidir ve üretilmiştir. Toplum, kırıkları sayesinde ayakta durur. Önce Ermeniler sonra Rumlar, öteki olarak görevlerini tamamladıktan sonra 1915’te, 1923’te, 1955’te, 1964’te bertaraf edilmiş, yerlerine ise aynı derecede yerli, başka başkalar konulmaya çalışılmıştır. Bir anlamda Kürt Rum’dur, Ermeni’dir. Aynı zamanda da Kürt Rum’u özletir zira artık Rum’un tehlikesi geçmiştir. Meşruiyeti sorgulatmaz. Dolayısıyla 1964’te Rumlara ne olduğu ile ilgilenmek Türk’le, Kürt’le, bizle ilgilenmektir.

Kavramı üzerine düşünceler”, *Tarih Eğitimi ve “ Öteki”» Sorunu*, İstanbul,: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 1-6.

⁹ Salih Özbaran (ed.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, “1994 Buca Sempozyumu”, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995.